

I. ROZPRAWY I ANALIZY

DOI: 10.17951/et.2018.30.231

Adam Głaz

ORCID: 0000-0002-6143-3542

(Lublin, UMCS)

LUBELSKA ETNOLINGWISTYKA KOGNITYWNA
A ANGLOJĘZYCZNA LINGWISTYKA KULTUROWA.
WYBRANE PROBLEMY

Podstawowe źródła i inspiracje w procesie kształtowania się lubelskiej etnolingwistyki kognitywnej to: badania nad językiem folkloru (bezpośrednio z inspiracji Marii Renaty Mayenowej, pośrednio – Romana Jakobsona i Piotra Bogatyriewa), rosyjska etnolingwistyka (Nikita Tołstoj) i semiotyka (Wiaczesław Iwanow, Władimir Toporow), XVIII- i XIX-wieczna myśl niemiecka (Johann Herder, Wilhelm von Humboldt), wywodząca się niej w dużej mierze amerykańska koncepcja relatywizmu językowego (Franz Boas, Edward Sapir, Benjamin Whorf) oraz kluczowe dla rozwoju prowadzonych w Lublinie badań prace Bronisława Malinowskiego, a zwłaszcza Anny Wierzbickiej. Późniejsze inspiracje językoznawstwem kognitywnym wzbogaciły etnolingwistykę lubelską o ten właśnie wymiar. Po kilkudziesięciu latach istnienia lubelskiej etnolingwistyki autor dokonuje porównania jej dokonań z osiągnięciami anglojęzycznej lingwistyki kulturowej, której szczególny rys, określany jako *Cultural Linguistics*, wiązany jest z nazwiskami np. Farzada Sharifiana i Gary’ego Palmera. W tym kontekście sygnalizuje też konkretne problemy domagające się rozwiązania w ramach badań nad językiem i kulturą oraz wyzwania, które przed lubelską etnolingwistyką stawiają ich anglojęzyczni koledzy (niekoniecznie związani z Sharifianowską lingwistyką kulturową). W szczególności omawia dwa z nich: problem miejsca i roli tekstów tłumaczonych w programie rekonstrukcji JOS (co podnosił James Underhill) oraz rozumienie samej koncepcji językowego obrazu świata (*linguistic worldview*) w lubelskiej etnolingwistyce i anglojęzycznej *Cultural Linguistics*.

SŁOWA KLUCZOWE: lubelska etnolingwistyka kognitywna; anglojęzyczna lingwistyka kulturowa; Cultural Linguistics; językowy obraz świata; tłumaczenie a rekonstrukcja JOS

1. Wprowadzenie

Jubileusz trzydziestolecia rocznika „Etnolingwistyka” skłania do podsumowań, spojrzenia na historię i stan obecny zarówno pisma, jak i całej dyscypliny; jest też zachętą do sięgania wzrokiem w przyszłość. Podsumowania i syntetyczne ujęcia tego typu mają już miejsce w szeroko pojętym lubelskim środowisku (około-)etnolingwistycznym od pewnego czasu – por. tekst Jerzego Bartmińskiego *O aktualnych zadaniach etnolingwistyki* (Bartmiński 2016) czy też poczynione przeze mnie próby przybliżenia etnolingwistycznych koncepcji funkcjonujących w świecie anglojęzycznym polskiemu czytelnikowi (Głaz 2015) i odwrotnie (Głaz 2017b). Odbyma się to zresztą co jakiś czas – taki charakter miały artykuły Bartmińskiego o etnolingwistyce słowiańskiej opublikowane w języku polskim (Bartmiński 2004) i angielskim (Bartmiński 2009b). Do anglojęzycznego czytelnika adresowane było także przekrojowe studium Pietera Plasa (2006), w którym autor, porównując słowiańską etnolingwistykę i anglo-amerykańską antropologię językową, szukał zarówno istotnych różnic między tymi dwoma tradycjami badawczymi, jak i ich wspólnych akcentów. Z kolei Jörg Zinken (2009) zestawiał prace lubelskie z anglo-amerykańską kognitywistyką, wskazując na ich różne pochodzenie i inne ujmowanie pewnych zagadnień, lecz także podobieństwa i punkty styeczne między nimi. Paradoksalnie podobieństwa te mogą blokować drogę do wzajemnego zrozumienia – ostatecznie autor konstatował z pewną rezerwą, iż „owocna wymiana myśli między tradycjami akademickimi nie jest łatwa” (s. 5).

Niniejsze studium ma częściowo charakter syntetyczny; proponuję w nim jednak także spojrzenie na konkretne, wybrane zagadnienia rozpoznane jako ważne przez lubelską etnolingwistykę kognitywną i anglojęzyczną zachodnią lingwistykę kulturową oraz na sposoby ich ujęcia w obu tych tradycjach lingwistycznych.

W tym miejscu napotykamy pierwszy problem, a mianowicie kłopot z określeniem, czym właściwie jest pojawiająca się w tytule anglojęzyczna lingwistyka kulturowa. Nie jest to lingwistyka kulturowa w wydaniu po prostu „zachodnim”, ponieważ na przykład we Francji – jak życzliwie informują romaniści – piszący po francusku językoznawcy prowadzą raczej badania w ramach socjologicznie zorientowanej analizy dyskursu. Pracujący we francuskim Rouen etnolingwista James Underhill jest Szkotem i publikuje głównie w języku angielskim, podobnie jak Philip Riley z Uniwersytetu Lorraine w Nancy (por. Riley 2007). Z kolei Aline Vivian-Esik, która uzyskała stopień doktora Université Paris IV Sorbonne i Uniwersytetu Wrocławskiego na podstawie rozprawy napisanej w języku francuskim (fragmenty w ję-

zyku polskim zob. Viviani-Esik 2016), można uznać za chlubny wyjątek¹. W dwóch kontekstach językowych, angielskim i francuskim, funkcjonuje też John Leavitt z francuskojęzycznego Université de Montréal. Z drugiej strony mamy publikujących w języku angielskim Duńczyka Carstena Levisena, Polkę Annę Wierzbicką, Belga Berta Peetersa czy Irańczyka Farzada Sharifiana, z których pierwszy pracuje w swoim ojczystym kraju, a trzy pozostałe osoby w Australii. Tego typu kombinacji językowo-geograficzno-narodowościowych może być wiele, zatem przez anglojęzyczną lingwistykę kulturową rozumiem tę jej gałąź (obejmującą także etnolingwistykę), którą uprawiają badacze publikujący w języku angielskim i odwołujący się głównie do prac anglojęzycznych, chociaż mogą oni pracować w różnych krajach i nie zawsze są rodzimymi użytkownikami języka angielskiego.

Innym problemem jest próba wydzielenia takiego obszaru badań nad językiem i kulturą, który można by porównać z obszarem badań lubelskiej etnolingwistyki. Jak pokazuje przegląd zagadnień dotyczących języka i kultury w pięciusetstronicowym kompendium wydanym w 2015 przez wydawnictwo Routledge (Sharifian (red.) 2015b) oraz pracy zbiorowej *Advances in Cultural Linguistics* (Sharifian (red.) 2017a), uwagę poświęca się takim zagadnieniom, na różnym poziomie uszczegółowienia, jak: relatywizm językowy, koncepcja lingwokultury (ang. *linguaculture*), semiotyka kulturowa, skrypty kulturowe, kulturowe aspekty przekładu, język a historia kultury, komunikacja międzykulturowa, komunikacja multimodalna, etnoskładnia, etnosemantyka, motywy w pieśniach ludowych, język religii i mitów, język emocji i uczuć, język polityki, język w kontekście starzenia się, akwizycja i rozwój języka u dzieci, nauczanie i uczenie się języka obcego (w tym angielszczyzny jako języka międzynarodowego), zróżnicowanie dialektalne, odmiany angielszczyzny (*world Englishes*), „ucieleśnienie” (*embodiment*) języka, zjawisko prototypowości, kategoryzacja barw, ujęcia przestrzeni i czasu, relacje pokrewieństwa, konceptualizacje części ciała, (nie)uprzejmość w języku, humor, formy adresatywne, ironia, gender, językowe kształtowanie się tożsamości, koncepcja osoby, wyrażenia wskazujące na źródło wiedzy (*evidentials*) czy systemy pisma. Rozważa się także relację między badaniami nad językiem i kulturą a socjolingwistyką oraz antropologią lingwistyczną.

Trudno doprawdy o szersze i bardziej zróżnicowane spektrum badań – jakiegokolwiek porównanie z pracami lubelskimi wymaga jego zawężenia, co częściowo staram się zrobić w niniejszym artykule.

¹ Ciekawe, że nawet opublikowana w „Etnolingwistyce” praca Pierre’a Demarolle (2003) z uniwersytetu w Nancy ma wymiar wyraźnie socjolingwistyczny – jej tytuł brzmi: *Semantyka a społeczeństwo. Pojęcie selekcji i preorientacji w szkolnictwie francuskim w latach 1956–1968*.

2. Plan rozważań

Uważam zatem, iż najbardziej pouczające byłoby wybiórcze sprobemyzowanie niektórych zagadnień poruszanych przez lubelską etnolingwistykę i anglojęzyczną lingwistykę kulturową, a także – czego niniejszym się podejmuję – spojrzenie na owe problemy z punktu widzenia anglisty, kognitywisty, sympatyka, tłumacza, ale i krytyka zarówno lubelskiej etnolingwistyki, jak i lingwistyki kulturowej uprawianej przez (niektórych) anglojęzycznych badaczy z zagranicy. W dalszej części artykułu zarysuję zatem w sposób szkicowy niezbędne historyczne tło badań, po czym przejdę do omówienia dwóch konkretnych problemów. Owo tło obejmuje kwestie terminologiczne, źródła i rozwój lubelskiej etnolingwistyki i zachodniej lingwistyki antropologicznej (czy też antropologii lingwistycznej), koncepcję etnolingwistyki w rozumieniu Jamesa Underhilla, w końcu pojawienie się anglojęzycznej lingwistyki kulturowej w sensie *Cultural Linguistics* wraz z badaniami prowadzonymi niejako na jej obrzeżach.

Problemy, na których chciałbym się skupić, to:

1. rola i miejsce przekładu w badaniach nad językowym obrazem świata; oraz

2. koncepcja językowego obrazu świata, sposobu badania go w środowisku lubelskim i w rozproszonym środowisku badaczy anglojęzycznych.

Co najmniej drugi z tych problemów nie jest nowy (sporo na ten temat w: Głaz, Danaher i Łozowski (red.) 2013; zob. także Głaz 2017b), jednak nowe może być dla czytelnika spojrzenie, które chciałbym tu zaproponować.

3. Tło

Kwestię terminologii, nazwy (czy też nazw) interesującej nas dyscypliny oraz uzasadnienie wyboru terminu *etnolingwistyka* omawiał w kilku publikacjach Jerzy Bartmiński (2009a: 7–8; 2016: 20–23), przywołując w tym kontekście niezbyt trafną propozycję przedstawioną przez Janusza Anusiewiczza w jego fundamentalnej książce *Lingwistyka kulturowa* (1994), mylnie wiążącego etnolingwistykę wyłącznie z kulturą ludową, oraz „korygujący” ją pogląd Anny Dąbrowskiej (2005), która kompetentnie orzekła o faktycznej tożsamości lingwistyki kulturowej i etnolingwistyki. Sam termin *etnolingwistyka* pochodzi prawdopodobnie od Bronisława Malinowskiego², który dążył do uchwycenia oglądu świata przez człowieka żyjącego w określonej

² Tak twierdzi Gunter Senft (2013); zob. też Kijewska-Trembecka (1984).

społeczności, a także zbiorowego oglądu świata tejże społeczności. Jeśli zatem w tym punkcie lubelscy etnolingwiści idą za Malinowskim, to można postawić tezę, iż w swoich poczynaniach zbliżają się do antropologii. Według Bartmińskiego (2009: 7) w centrum zainteresowania etnolingwistyki jest właśnie nie tyle język społeczności językowej, co sama społeczność (i jej obraz świata), a jest to przecież przedmiot badań antropologii. Natomiast sposobem dotarcia do zbiorowej świadomości grupy kulturowej jest analiza jej języka – metodologicznie stoimy zatem na gruncie językoznawstwa. W literaturze anglojęzycznej mówi się o lingwistyce antropologicznej (*anthropological linguistics*), lingwistyce kulturowej (*cultural linguistics*) lub właśnie antropologii lingwistycznej (*linguistic anthropology*) – ten ostatni termin jest powszechnie używany zwłaszcza w USA. Niektórzy autorzy za najczęstszą nazwę uznają *ethnolinguistics*, co wydaje mi się jednak poglądem nietrafnym³.

Jak wiemy (por. Bartmiński 2016), etnolingwistyka lubelska wywodzi się z kilku głównych źródeł, z których pierwsze i najważniejsze to badania nad językiem folkloru, podjęte bezpośrednio z inspiracji Marii Renaty Mayenowej – pośrednio Romana Jakobsona i Piotra Bogatyriewa (zob. Bartmiński 1973: 20; 1990). Drugim źródłem były etymologiczne i dialektologiczne, głównie rosyjskie, badania nad słowiańską kulturą ludową (tzw. „etnolingwistyka Tołstojowska”, por. Tołstoj 1992). Oryginalną propozycją lubelskich badaczy, niejako paralelną do opracowanego w Moskwie ogólnosłowiańskiego słownika *Slawjanskije drewnosti* (1995–2012), jest obejmujący tylko materiał etnicznie polski *Słownik stereotypów i symboli ludowych* (1996–)⁴. Trzecie

³ Tak w odniesieniu do Europy twierdzi Alessandro Duranti (2009: 3), którego pogląd powieła Sharifian (2017c). Nie mam dostępu do danych statystycznych, jednak choćby pobieżny przegląd wydawnictw książkowych z ostatnich kilkunastu lat tego poglądu nie potwierdza. Trudno też o taki wniosek na podstawie obszernego omówienia założeń, kierunków i zakresów różnych nurtów w ramach badań relacji język – kultura w pracy Piotra Chruszczewskiego (2013), dotyczącej zarówno polskiego, jak i anglojęzycznego (głównie amerykańskiego) kontekstu tychże badań. Autor wymienia termin *etnolingwistyka* bodajże tylko raz, za Anusiewiczem (1994), i raz dosyć zagadkowy termin *etnojęzykoznawstwo* (bez podania źródeł). Zastanawia też brak komentarza do konstatacji Anusiewicza, jakoby „praktyka uprawiania tych dyscyplin [lingwistyki kulturowej, lingwistyki antropologicznej/etnolingwistyki, antropologii lingwistycznej] nie [była] jeszcze w Polsce specjalnie rozbudowana” (Anusiewicz 1994: 11; przytoczenie w: Chruszczewski 2013: 63). Jeśli nawet mogło to być prawdą w roku 1994, to dwadzieścia lat później już raczej nie (przynajmniej w odniesieniu do lubelskiej etnolingwistyki).

⁴ Oryginalności słownika lubelskiego nie niweluje fakt, iż wiele ze swej teoretycznej podstawy zawdzięcza on tartusko-moskiewskiej szkole semiotycznej (której zasady zastosowali do celów analizy lingwistycznej Iwanow i Toporow 1965). Tak relację między słownikami moskiewskim i lubelskim opisuje Swietłana Tołstojowa: „Słownik lubelski jest dla nas nieosiągalnym wzorcem doskonałości i dokładności w opracowaniu danych

źródło to XVIII- i XIX-wieczna myśl badaczy niemieckich, Johanna Herdera i Wilhelma von Humboldta. Kluczowym pojęciem rozwijanym przez tego drugiego⁵ był *obraz świata* – tu z pomocą przychodzą nam wnikliwe badania nad myślą Humboldta prowadzone przez Jürgena Trabanta (2000, 2015) i wspomnianego już Jamesa Underhilla (2009), którzy zwracają uwagę na różnice między Humboldtowskim *Weltansicht* i *Weltanschauung* oraz na ogrom nieporozumień wynikający z nieuważnego odczytania myśli tego uczonego. Kolejne inspiracje, ważniejsze nawet niż wpływ Herdera i Humboldta, przyszły ze strony prac amerykańskich „relatywistów”, Franza Boasa, Edwarda Sapira i Benjaminia Lee Whorfa, z których dwóch pierwszych pochodziło z Europy (Boas i Sapir byli Żydami, pierwszy z nich niemieckim, drugi – litewskim⁶). Kluczowy wpływ na kształtowanie się środowiska lubelskiego, oprócz wspomnianego już Malinowskiego, miały prace Anny Wierzbickiej (zwłaszcza przełomowa książka jej autorstwa *Lexicography and Conceptual Analysis*, 1985), znanej z publikacji w języku polskim i angielskim.

Od lat 70. XX w. do dzisiaj nastąpił znaczący rozwój i poszerzenie pola badawczego lubelskiej etnolingwistyki w dwóch głównych kierunkach. Po pierwsze, wypracowawszy metodologię badań języka i kultury ludowej, zaczęto przechodzić do opisów szerszych, obejmujących polszczyznę ogólną, potoczną, różne jej warianty i socjolekty; rekonstruowano fragmenty językowego obrazu świata użytkownika polszczyzny, a ostatnio także innych języków w ramach międzynarodowego konwersatorium EUROJOS (więcej na ten temat poniżej). Po drugie, zaczęto czerpać z odkryć lingwistyki kognitywnej⁷. Co więcej, z inicjatywy Jörga Zinkena etnolingwistykę lubelską określa się od pewnego czasu jako kognitywną – taki tytuł ma wydana w 2009 roku książka Jerzego Bartmińskiego *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*⁸.

językowych i kulturowych. Z kolei wymiar bardziej szeroki, ogólnosłowiański, nieraz daje więcej możliwości interpretacji faktów, których nie da się wyjaśnić i powiązać w ramach tylko jednej tradycji narodowej” (2010: 269).

⁵ Choć przezeń nie stworzonym, bo przypisuje się je np. Marcinowi Lutrowi (Wikipedia).

⁶ Szczególnie uderza tu wpływ romantycznej i poromantycznej tradycji niemieckiej, z której czerpał Boas. Jest na przykład zdumiewające, jak wiele myśli wiązanych obecnie z nazwiskiem Humboldta, a nawet Sapira i Whorfa, odnajdujemy już w pismach Johanna Herdera – pisze o tym obszernie John Leavitt (2011, rozdział 4).

⁷ Na łamach „Etnolingwistyki” publikowano prace m.in. George’a Lakoffa (2003) i Ronalda Langackera (2004).

⁸ Krytycznie na ten temat: Kiklewicz i Wilczewski (2011); riposta w: Głaz (2013). Stanowisko odmienne od Kiklewicza i Wilczewskiego prezentuje też Elżbieta Tabakowska (2013), która wręcz uznała lubelską etnolingwistykę za szandarowy przykład oryginalnych polskich badań prowadzonych w duchu kognitywistycznym. O relacji lubelskiej etnolingwistyki i anglo-amerykańskiej kognitywistyki pisał także Zinken (2009), a nieco szerszą perspektywę przedstawił w swojej recenzji Aspects Enrique Bernárdez (2010).

Tymczasem na Zachodzie już od przełomu XIX i XX w. zaczęto coraz bardziej systematycznie badać związki języka i kultury w sposób dla ówczesnych elit intelektualnych wręcz obrazoburczy, a mianowicie poprzez badania terenowe. Dzięki pracy Alfreda Kroebera, Franza Boasa, a potem np. studentki Boasa, Margaret Mead, zmieniły one oblicze antropologii i lingwistyki amerykańskiej. Krok dalej poszedł w swojej obserwacji uczestniczącej Bronisław Malinowski; zasadę relatywizmu językowego i względności językowego obrazu świata wyraźnie sformułowali Sapir i Whorf⁹. Przełomowa w pracach tych autorów była idea, pojawiająca się już przecież u Herdera, że oto ludzie posługujący się takimi językami jak trobriandzki, nootka, nawaho, takelma, hopi, kwakiutl czy nahuatl mają zakodowany w tychże językach obraz świata, i że ów obraz jest nie tylko pełnoprawny i ciekawy, lecz może przez porównanie dać nam wgląd w nasz własny, głównie anglocentryczny system pojęć, przyjmowany dotąd jeśli nie za absolutną, to za najbardziej uprawnioną ramę odniesienia.

Rozwój tych badań miał jednak pewien skutek uboczny – etnolingwistykę (i szerzej: lingwistykę antropologiczną) zaczęto kojarzyć wyłącznie z mniejszościami etnicznymi. Przywoływany już James Underhill odnajduje w koleżankach i kolegach z Lublina bratnie dusze w tym sensie, iż podobnie jak oni nie ogranicza w ten sposób zakresu swoich badań. Przeciwnie, zdaniem Underhilla etnolingwista może sensownie badać tylko te języki, które zna dobrze, a najlepiej zna język ojczysty. Każdy zatem język naturalny, bez względu na swój zasięg geograficzny, liczbę użytkowników i rangę na arenie międzynarodowej (określeniem tych parametrów zajmuje się ekolingwistyka), jest językiem *etnicznym* i jako taki pozostaje w kręgu zainteresowań etnolingwistów¹⁰.

Dodatkową komplikacją jest jeszcze jedno zamieszanie terminologiczne, które wprowadził pracujący w Australii wspomniany już Farzad Sharifian (2011, 2017b, po polsku zob. 2016). Proponowany przez siebie model opisowy Sharifian określa jako lingwistykę kulturową, której nazwę w języku angielskim zapisuje wielkimi literami, *Cultural Linguistics* (odtąd także CL), w odróżnieniu od lingwistyki kulturowej w ogóle, zapisywanej małymi literami (*cultural linguistics*). Co wyróżnia ten model? Jest to próba stworzenia

⁹ Historyczne tło tej koncepcji omawia Leavitt (2011); zob. recenzję jego książki: Stadnik (2017).

¹⁰ Bardzo ważne prace w podobnym duchu napisała Anna Wierzbicka (2010, 2013; por. recenzję tej drugiej pozycji: Głaz 2015b), według której angielski jest obciążony kulturowo i „naaksjologizowany” tak samo, jak każdy język naturalny. Warto też wspomnieć o monografii Carstena Levisena (2012), który posługując się koncepcją Naturalnego Metajęzyka Semantycznego, dokonał opisu pojęć kluczowych dla kultury i języka duńskiego (recenzja: Głaz 2017a).

zintegrowanego opisu języka w aspektach kulturowym i poznawczym, dlatego moim zdaniem można w tym wypadku mówić o lingwistyce kognitywno-kulturowej (*cognitive-cultural linguistics*), bez konieczności uciekania się do dosyć wątpliwych rozwiązań ortograficzno-typograficznych (zob. Głaz 2017b)¹¹.

U swoich początków model Sharifiana czerpał ze zdobyczy gramatyki kognitywnej Ronalda Langackera, a próby zintegrowania gramatyki kognitywnej i lingwistyki kulturowej zaczęły się od samego Langackera, który określa rozwój językoznawstwa kognitywnego jako *de facto* powrót do językoznawstwa kulturowego (1994: 31). Jednak sam Langacker we własnych analizach aspekty kulturowe języka uwzględnia tylko w bardzo ogólnym sensie, natomiast bardziej systematyczną próbę w tym kierunku podjął antropolog Gary Palmer w książce z 1996 roku *Toward a Theory of Cultural Linguistics*¹². Model Sharifiana czerpie z propozycji Palmera, choć wpływ gramatyki kognitywnej widoczny jest raczej w pracach Palmera niż Sharifiana.

Jakie są główne założenia i tezy propozycji Sharifiana? Przede wszystkim jest nim koncepcja poznania kulturowego (*cultural cognition*), wedle której procesy poznawcze nie są ograniczone do poszczególnych osób, lecz funkcjonują także na poziomie wspólnotowym. Mówiąc w skrócie: poznajemy świat i organizujemy wiedzę o nim jako osoby, lecz także jako społeczności. Poznanie kulturowe ma przy tym charakter rozproszony – to, co o świecie wie i jak rozumie go społeczność, nie jest prostą sumą stanów umysłów jej poszczególnych członków. Ma ono także charakter emergentny (czy też enaktywny), wyłania się bowiem na skutek interakcji między ludźmi, oraz dynamiczny, gdyż podlega napięciom wewnątrz wspólnoty i na zewnątrz niej. Niezwykle fascynującym opisem poznania rozproszonego jest analiza systemów nawigacji dokonana przez Edwina Hutchinsa (1995), w której autor pokazuje, na czym polega określanie pozycji i wyznaczanie trajektorii rejsu statku. By było to skuteczne, zadziałać musi cały złożony system, sposób odczytywania przyrządów, obserwacji punktów orientacyjnych i komunikacji między nawigatorem, sternikiem i kapitanem. Prowadzi to do sytuacji, w której pozycja statku nie jest dokładnie znana żadnej z tych osób – „wie” o niej nawigacyjny „system poznawczy” jako całość, rozproszony nie tylko między obsługujące go osoby, lecz także przyrządy, którymi się posługują. Łatwo dostrzec tu związki z koncepcją tzw. umysłu rozszerzonego (*extended mind*) Clarka i Chalmersa (2008 [1998]).

Po wtóre, w lingwistyce kulturowej Sharifiana twierdzi się, iż nasze funkcjonowanie w kulturze jako użytkowników języka da się ująć za po-

¹¹ Krytyczne uwagi w podobnym duchu, choć inne w szczegółach, zgłosił także Bert Peeters (2017).

¹² Co ciekawe, dwa lata wcześniej ukazała się książka Janusza Anusiewicza pod zbliżonym tytułem *Lingwistyka kulturowa* (1994).

mocą kilku kluczowych konstruktów opisowo-teoretycznych, określanych jako *konceptualizacje kulturowe*. Są to: *schematy kulturowe*, *kategorie kulturowe* i *metafory/metonimie kulturowe*. Wszystkie one funkcjonują zarówno na poziomie indywidualnym, jak i zbiorowym, a zatem są nieodłączną częścią poznania kulturowego. Schematy kulturowe ujmują wierzenia, normy, zasady postępowania, oczekiwania i wartości związane z różnymi aspektami doświadczenia. Kategorie kulturowe mają swoje wykładniki leksykalne, np. te należące do domeny barw, relacji rodzinnych, uczuć, rodzajów pożywienia, wydarzeń itp. Natomiast metafory i metonimie kulturowe są zakorzenione w tradycji, medycynie ludowej, obrazie świata i systemie wierzeń.

Spójrzmy na przykład schematu kulturowego i jego roli w tzw. transferze treści kulturowych z jednego języka do drugiego:

Pochodząca z Iranu studentka [...] otrzymuje od swojego profesora, Amerykanina, list rekomendacyjny, o który prosiła i mówi „Jest mi wstyd” (ang. *I'm ashamed*). Zdumiony jej reakcją, profesor pyta: „A cóż takiego Pani zrobiła?!” (Sharifian 2011: 101).

Studentka, której pierwszym językiem jest perski, przeniosła ze swojej ojczystej kultury do środowiska, w którym obecnie funkcjonuje, kulturowy schemat SHARMANDEGI (w przybliżeniu WSTYD/ZAWSTYDZENIE/ ZAKŁOPOTANIE). Nie jest on jednak tym samym, co anglo-amerykańskie SHAME. SHARMANDEGI aktywowany jest w takich sytuacjach, jak (i) proponowanie jedzenia, usług lub pomocy, (ii) kierowanie prośb o pomoc, (iii) przeprosiny oraz (iv) wyrażanie wdzięczności. Ta ostatnia sytuacja to w dużym przybliżeniu amerykańskie (europejsko-anglo-amerykańskie?) zakłopotanie połączone z wdzięcznością, lecz przybliżenie to jest na tyle odległe, iż wywołało zdumienie u amerykańskiego profesora. Tego typu pouczających przykładów jest w pracach Sharifiana więcej, jednak nie wynika z nich jednoznacznie, czym różnią się schematy od kategorii kulturowych, dlaczego to rozróżnienie jest ważne, jak mają się te konstrukty do pojęcia modelu kulturowego (równie ważnego i mającego bogatą tradycję w antropologii poznawczej, por. Quinn 2011) itp. Ogólnikowość koncepcji Sharifiana oraz niejasne sposoby operacjonalizacji proponowanych w jej ramach narzędzi nie pozwalają na konstruktywną krytykę tego modelu.

Mimo tych i innych zastrzeżeń, liczba autorów wykorzystujących *Cultural Linguistics* pokazuje, iż jest to model atrakcyjny i nośny. Pierwsza konferencja pod tym szyldem we włoskim Prato w roku 2016 zgromadziła 150 uczestników z prawie 40 krajów, a zredagowany przez Sharifiana tom *Advances in Cultural Linguistics* (2017a) obejmuje ponad trzydzieści rozdziałów. Stosowane są przy tym różnorodne metodologie, od analizy tekstu i dyskursu, poprzez badania korpusowe i kwestionariusz, po analizę danych etnograficznych.

Jednak to, co jest bogactwem tego podejścia, jest także jego obciążeniem – analizy poszczególnych autorów nie są do końca spójne. Świadczy to z jednej strony o kreatywności tych ostatnich, lecz z drugiej trudno uznać CL za dopracowaną ramę teoretyczno-analityczną – to raczej ogólna propozycja do wykorzystania. Wydaje się, że jest jeszcze za wcześnie, by pokusić się o syntezę tego zjawiska.

Co na to lubelska etnolingwistyka? Przybliżenie polskiemu czytelnikowi założeń CL oraz podejść zbliżonych do tej koncepcji już rozpoczęto. W numerze 28. „Etnolingwistyki” ukazał się artykuł Farzada Sharifiana (2016), a rok wcześniej na łamach pisma opublikowano pracę Gary’ego Palmera (2015), stawiającego tezę, iż badania językoznawcze powinny w sposób bardziej metodyczny korzystać z danych etnograficznych (pozajęzykowych) jako źródła znaczeń zawartych w gramatyce. Jest to myśl bardzo zbliżona do tezy Jerzego Bartmińskiego, iż rekonstrukcja językowego obrazu świata powinna uwzględniać tzw. dane przyjęzykowe (towarzyszące językowi zachowania, zwyczaje i rytuały), stanowiące potwierdzenie danych językowych oraz składające się wraz z nimi na spójny obraz świata¹³. W tym samym numerze „Etnolingwistyki” ukazał się artykuł Berta Peetersa (2015b) poświęcony jego sześciokładnikowej koncepcji „etnolingwistyki stosowanej”, wyrastającej z myśli Anny Wierzbickiej i obejmującej etnoleksykologię, etnoretorykę, etnofrazeologię, etnoskładnię, etnopragmatykę i etnoaksjologię. Możliwość zastosowania tej koncepcji autor widzi w kontekście akademickim, konkretnie w nauce języka obcego na poziomie zaawansowanym w środowisku wielokulturowym, jakie często odnajdujemy w australijskich uniwersytetach.

Pierwsze kroki zostały zatem poczynione – wydaje się, że czas przejść do kolejnego etapu, mianowicie do regularnego dialogu między lubelskimi etnolingwistami, a badaczami z USA, Europy Zachodniej i Australii, w którym byłoby miejsce na systematyczne omawianie poszczególnych zagadnień. Zanim zaproponuję w następnym punkcie refleksję nad dwoma z nich, pozwolę sobie na zarysowanie możliwego obszaru współpracy między reprezentantami obu tradycji badawczych.

Kluczowe dla tej kwestii jest wzbogacenie i doprecyzowanie terminologii, które do lubelskiej etnolingwistyki wprowadziła Nina Gryshkova (2014), a mianowicie rozróżnienie między językowo uwarunkowanymi, aksjologicznie nacechowanymi i bliskimi stereotypom *konceptami* i ponadjęzykowymi *pojęciami*. Polska WOLNOŚĆ, angielskie FREEDOM i LIBERTY czy francuskie LIBERTÉ to koncepty, natomiast ich wspólny mianownik (a także to, co je łączy z analogicznymi konceptami w innych językach) to *pojęcie* „WOL-

¹³ Bartmiński korzysta w tym punkcie z założeń „gramatyki komunikacyjnej”, por. Awdziejew i Habrajska (2004–2006).

NOŚCI”¹⁴. Na tej bazie prowadzone są badania w ramach konwersatorium EUROJOS, zmierzające do stworzenia paralelnych opisów konceptów w językach europejskich, głównie – choć nie tylko – słowiańskich, lecz także z uwzględnieniem niektórych języków spoza Europy (jest to *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, zob. LASiS 1 – DOM, 3 – PRACA, 5 – HONOR) w przygotowaniu są koncepty EUROPY i WOLNOŚCI¹⁵.

Można w tym kontekście pokusić się o dwa spostrzeżenia. Po pierwsze, można mieć wątpliwości co do operacjonalizacji zestawu konstruktów teoretyczno-opisowych Sharifianowskiej lingwistyki kulturowej (w sensie CL), natomiast analizy proponowane w ramach LASiS dążą do maksymalnej przystawalności metodologiczno-opisowej. Są one bowiem konstruowane w oparciu o założenia tzw. *definicji kognitywnej*, której celem jest „zdanie sprawy ze sposobu pojmowania przedmiotu przez mówiących danym językiem, tj. z utrwalonej społecznie i dającej się poznać poprzez język i użycie języka wiedzy o świecie, kategoryzacji jego zjawisk, ich charakterystyki i wartościowania” (Bartmiński 1988: 169). Osiągnięciu owej przystawalności służyć ma nie tylko kształt samej definicji, lecz nade wszystko wykorzystanie kluczowych narzędzi pojęciowych, takich jak koncepcja profilowania (por. Bartmiński 1993, Niebrzegowska-Bartmińska 2015), oraz spójna metodologia i sposób pozyskiwania danych (zasada S-A-T: system – ankieta – tekst). Na tym tle niedookreślone typy konceptualizacji kulturowych w modelu Sharifiana wypadają nieprzekonująco. Po drugie, badacze pracujący w ra-

¹⁴ Zapisuję je w cudzysłowie, ponieważ każde pojęcie ogólne może być wyrażone tylko w konkretnym języku (językach), stąd tak naprawdę WOLNOŚĆ możemy odnosić tylko do językowo-kulturowego (polskiego) konceptu, nie do pojęcia. Z tego faktu Underhill (za Humboldtem) wysnuwa wniosek o nieistnieniu pojęć ogólnych, natomiast lubelska etnolingwistyka uznaje, iż pojęcia takie da się wyróżnić – naturalnie ich wyrażanie i zapisywanie rodzi określone problemy.

¹⁵ Metaforę „Europy jako domu” w kilku językach europejskich na szerszym tle badań etnolingwistycznych omawia Bartmiński (2018) – tekst dostępny w polskiej i angielskiej wersji językowej.

Zauważmy jednak, iż istnieją podejścia ujmujące rozróżnienia na pojęcie i koncept w sposób odmienny, a nawet sprzeczny z tu prezentowanym. Na przykład według Lukszyna i Zmarzer (2006: 103) koncepty powstają jako kombinacje inwariantnych właściwości obiektów (Lukszyn i Zmarzer). *Koncept* to przy tym „jednostka myśli... Koncepty są zawsze abstraktami, mają charakter swobodny, niezależny od środków językowych” (JS STP 2005: 52), natomiast *pojęcie* to „zwerbalizowany koncept”, różniący się od konceptu „ścisłym związkiem z określonym językiem naturalnym” (s. 82), dlatego „jednemu konceptowi może odpowiadać kilka pojęć” (s. 52) (szersze omówienie problemu w: Ligara 2014). Terminem *koncept* (oraz pochodnymi: *koncepty uniwersalne*, *koncepty semantyczne*, *koncepty leksykalne* i *gramatyczne*) posługuje się także Piotr Chruszczewski (2013: 57–58), omawiając zasadę relatywizmu językowego, może to być jednak po prostu tłumaczeniowy odpowiednik angielskiego *concept*.

mach CL nie podjęli dotychczas w szerszym międzynarodowym gronie prób przeprowadzenia wspólnych i spójnych analiz, porównywalnych z projektem EUROJOS i koncepcją LASiS (patrz uwagi powyżej nt. tomu *Advances in Cultural Linguistics*, Sharifian (red.) 2017a)¹⁶. Uwagi tej nie należy jednak odczytywać jako krytyki (na tego typu projekt może być bowiem zbyt wcześnie), lecz jako wyzwanie i zachętę do podjęcia takiej inicjatywy. Szczególnie cenna byłaby oczywiście możliwość skonfrontowania opisów tych samych konceptów lub pojęć stworzonych w teoretycznych ramach lubelskiej etnolingwistyki i anglojęzycznej lingwistyki kulturowej, a być może nawet podjęcie współpracy na tym polu.

Po tych dosyć ogólnych rozważaniach, przejdę do zapowiadanej refleksji nad dwoma problemami szczegółowymi: rolą przekładu w rekonstrukcji JOS oraz rozumieniem samego pojęcia JOS-u (ang. (*linguistic worldview*)).

4. Wybrane zagadnienia szczegółowe

4.1. Problem 1. Rola tekstów tłumaczonych w rekonstrukcji JOS

Bliższe zainteresowanie problemami przekładu (zwłaszcza w kontekście rekonstrukcji JOS) lubelska etnolingwistyka zawdzięcza przywoływanemu już Jamesowi Underhillowi, który w artykule z 2013 roku wypunktował siedem mocnych stron zespołu lubelskiego i jego siedem słabości lub wyzwań, przed którymi stoi. Mocne strony to:

1. korzystanie z myśli Humboldta;
2. skupienie uwagi na użytkownikach języka;
3. badania terenowe;
4. rozwijanie kontaktów zagranicznych, również na poziomie studencko-doktoranckim;
5. zawsze obecny, mimo silnej synchronicznej orientacji badań, ich aspekt diachroniczny/historeczny;
6. uwzględnianie literatury pięknej jako materiału do analizy językowej;
7. koncepcja profilowania, szczególnie przydatna w analizach różnych typów dyskursu.

Natomiast wyzwania obejmują:

1. konieczność stałej czujności, by korzystając z koncepcji profilowania, sztucznie nie wydzielać różnych aspektów znaczenia, które funkcjonują w sposób zintegrowany;

¹⁶ Tego typu spójną metodologicznie współpracą może poszczycić się np. środowisko skupione wokół Anny Wierzbickiej i jej koncepcji Naturalnego Metajęzyka Semantycznego, por. np. Goddard (red.) 2008; Goddard i Wierzbicka (red.) 2002a,b.

2. konieczność wyjścia, w pracach porównawczych, poza zestawienia binarne (opis znaczeń zależy od tego, jaką parę przyjmiemy za punkt wyjścia, np. czy porównujemy polską WOLNOŚĆ z angielskimi FREEDOM i LIBERTY, czy z francuską LIBERTÉ);
3. konieczność rozważenia, czy stereotypy (jedno z kluczowych pojęć etnolingwistyki lubelskiej) zbudowane są tak, jak kategorie prototypowe (radialne), czy raczej na zasadzie podobieństwa rodzinnego;
4. konieczność bardziej przekonującego uzasadnienia miejsca i roli, jaką przyznaje się pojęciom ogólnym, pozajęzykowym i pozakulturowym – to podejście bardziej typowe dla filozofii niż językoznawstwa;
5. konieczność systematycznego wykorzystywania korpusów;
6. konieczność uwzględniania roli tekstów tłumaczonych w kształtowaniu się i rekonstrukcji językowego obrazu świata;
7. uściślenie i zawężenie (w niektórych przypadkach) bardzo szeroko zakreślonego pola badawczego w celu uniknięcia „rozmycia” analiz (Underhill 2013: 340–344).

Niektóre z tych wyzwania, sformułowanych po raz pierwszy podczas konferencji w roku 2011, doczekały się już pewnej odpowiedzi. Na przykład kwestia ogólnych pojęć i kulturowych konceptów (punkt iv) okazuje się być kluczową w badaniach porównawczych (patrz wyżej). Poniżej zajmiemy się kwestią uwzględniania lub nieuwzględniania, w rekonstrukcji językowego obrazu świata, tekstów tłumaczonych z innych języków, zwłaszcza tych, które na trwałe weszły do kulturowego kanonu języka docelowego. Zacytujmy Underhilla:

Należałoby określić, utrwalić i obronić [przed ewentualnymi zarzutami, A.G.] miejsce i rolę tłumaczeń w koncepcji [językowego obrazu świata]. Jakie teksty powstałe w innych językach wniosły istotny wkład w kształtowanie się polskiej literatury? Biblia? Szekspir? Co jeszcze? W jaki sposób powszechnie dokonywane przekłady z języka rosyjskiego zaznaczyły swoją obecność w obrazie świata Polaków? Na ile ten obraz poddaje się, a na ile opiera mającej obecnie miejsce powszechnej praktyce tłumaczenia tekstów publicystycznych z języka angielskiego? (Underhill 2013: 344; tłum. A.G.)

„Co jeszcze?”, pyta autor. Jak skonstruować taką listę? Można przeprowadzić plebiscyt wśród czytelników, jak pod koniec XX w. zrobiono to w redakcji „Rzeczpospolitej”¹⁷, można próbować ustalić, jakie wyrażenia zadomowiły się w polszczyźnie dzięki przekładom (czy jednak tylko przekładom książek, czy może również filmów i np. gier video), można i trzeba odwoływać się do autorytetów (w dziedzinie literatury i przekładu) itp. Kontrowersji byłoby z pewnością wiele, lecz stworzyłyby to także znakomitą okazję do dyskusji

¹⁷ Zob. *Kanon na koniec wieku*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Kanon_na_koniec_wieku (dostęp 10 kwietnia 2018).

nad problemem, na który wskazał Underhill – a problem jest taki, czy „Być albo nie być” możemy już uznać za część polskiego językowego obrazu świata, tym bardziej, że znaczeniowo nieco odbiega od oryginału, a bliższe mu „być, czy też nie być” nie zadomowiło się w polszczyźnie. Czy częścią polskiego JOS-u jest Kubuś Puchatek taki, jakiego *de facto* stworzyła Irena Tuwim, a który znacząco różni się od swojego angielskiego pierwowzoru (co pokazała swoim przekładem tej bajki-niebajki Monika Adamczyk-Garbowska)? Czy za część polskiego JOS uznamy takie wyrażenia, jak Hemingwayowskie „komu bije dzwon?” lub „smuga cienia” czy „jądro ciemności”, które zawdzięczamy Conradowi? A może nie jemu – swoje spolszczenie *Heart of Darkness* Jacek Dukaj zatytułował *Serce ciemności* (Conrad 2017), „odpowiedzialnością” za „jądro ciemności” obarczyć wypadałoby zatem nie Conrada, a sześcioro polskich tłumaczy, którzy przełożyli jego nowelę przed Dukajem.

Reakcja lubelskich etnolingwistów na zarzut, czy też może życzliwą krytykę Underhilla, była pełna zrozumienia; uznano, iż szkocki badacz faktycznie wskazał na pewną lukę w bardzo pieczołowicie wypracowywanej metodologii rekonstrukcji językowego obrazu świata. Nie są to jednak problemy polskim badaczom nieznanne. Jeszcze w roku 1990 zorganizowano w Łęcznej koło Lublina konferencję pod nazwą „Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych” i materiały z niej opublikowano jako tom 7 serii „Język a Kultura” (Wrocław 1992); w referacie J. Bartmińskiego *Nazwiska obce na tle kontaktów językowych i kulturowych* znalazła się tabela pokazująca sześć stopni na skali od absolutnej „obcości” do pełnego „przyswojenia” (cytaty, słowa uznane za obce z konwencjonalnym markowaniem obcości, słowa przyswojone, słowa zasymilowane). Dokładnie dziesięć lat temu ukazała się książka Elizy Pieciul-Karminińskiej (2007) o przekładzie teologii niemieckiej na język polski. O problemie językowego obrazu świata w przekładzie artystycznym traktuje niedawno opublikowana książka Agnieszki Gicali (2018). W listopadzie 2017 r. odbyła się w Lublinie międzynarodowa konferencja poświęcona między innymi tym właśnie zagadnieniom, choć nie dotycząca wyłącznie etnolingwistyki lubelskiej¹⁸. Na pogłębioną refleksję nad podnoszonymi tam kwestiami przyjdzie czas, możemy się jednak pokusić o kilka ogólnych spostrzeżeń.

Po pierwsze, pytanie o rolę przekładów w kształtowaniu się JOS-u języka docelowego uznano za trafne i ważne – postulat Underhilla skierowany konkretnie pod adresem środowiska lubelskiego okazał się zatem inspirujący dla wielu innych lingwistów, tłumaczy i krytyków przekładu.

¹⁸ Zapis wideo z konferencji dostępny w Internecie na stronach: www.facebook.com/pg/DepartmentofEnglishStudiesUMCS/videos/ oraz www.youtube.com/channel/UCQWLTCtugQvIq42fBj1iqA/videos?shelf_id=0&view=0&sort=dd.

Po drugie, wpływ przekładów na język docelowy trzeba rozpatrywać (oprócz oczywistego planu semantycznego) także na poziomie formy, dźwięku, prozodii, rymu i rytmu. Pokazał to Marko Pajević (Berlin/Tartu) na przykładzie niemieckich i francuskich przekładów Biblii (Pajević 2017)¹⁹. Temu też między innymi poświęcona jest najnowsza monografia Underhilla (2016).

Po trzecie, jak argumentowała Roslyn Frank (2017) z Uniwersytetu w Iowa w USA, kwestię tłumaczenia można także rozpatrywać w długiej perspektywie historycznej. Na przykład kontakty między ludami, narodami i społecznościami, wzajemne zapożyczenia kulturowo-językowe i właśnie praktyka przekładu (przez tysiące lat ustnego, od stosunkowo niedawna w formie pisanej) doprowadziły do ukształtowania i rozpowszechnienia się wielu wierzeń i zwyczajów. Jednym z nich jest na przykład powszechnie występujący w Europie i poza nią kult niedźwiedzia, wraz z przekonaniem o pochodzeniu człowieka od tego zwierzęcia (co odnajdujemy np. w wierzeniach Basków).

To tylko niektóre z podnoszonych podczas konferencji kwestii – można się spodziewać, iż tematyka ta powróci choćby przy okazji prac nad planowaną publikacją oraz po jej ukazaniu się.

4.2. Problem 2. Koncepcja JOS/*(linguistic) worldview*

Drugie zagadnienie, na które chciałbym zwrócić uwagę, to problemy związane z samą koncepcją językowego obrazu świata. Według Bartmińskiego, JOS, czy też JKOS (językowo-kulturowy obraz świata), jest

zawartą w języku, różnie zwerbalizowaną interpretacją rzeczywistości dającą się ująć w postaci zespołu sądów o świecie. Mogą to być sądy „utrwalone” w gramatyce, słownictwie, w kliszowanych tekstach, np. przysłowia, ale także sądy „presuponowane”, tj. implikowane przez formy językowe utrwalone na poziomie społecznej wiedzy, przekonań, mitów, rytuałów (Bartmiński 2006: 12).

Zobaczmy, na ile koncepcja ta rezonuje w podejściu reprezentowanym przez anglojęzyczną lingwistykę kulturową, rozpoczynając od dziedzictwa Franza Boasa. W obu podejściach, zachodnim anglojęzycznym i lubelskim, przyjmuje się za punkt wyjścia pogląd Boasa, wedle którego „w każdym języku wyrażana jest tylko część pojęcia, które mamy w umyśle; [...] każdy język ma tendencję do wybiórczego skupiania się na tym lub innym aspekcie wyobrażenia mentalnego przekazywanego w procesie wyrażania myśli” (Boas 1966 [1911]: 39). Jednak anglojęzyczna lingwistyka kulturowa i lubelska

¹⁹ Wpływ polskich przekładów Biblii na polski JOS miał być tematem wystąpienia Jerzego Bartmińskiego (2017), który co prawda ostatecznie nie mógł w konferencji uczestniczyć, jednak zgłosił akces do planowanej publikacji.

etnolingwistyka robią z tego założenia inny pożytek. Pierwsza z nich idzie za Boasem w sensie bardziej dosłownym, trzymając się litery tego, co mówi – a zatem z bogatej treści pojęcia X język wybiera sobie niektóre jego aspekty, a inne pomija²⁰.

Lubelska koncepcja JOS ujmuje rzecz nieco inaczej: nie mamy do czynienia z ogólnymi pojęciami składającymi się na nasze wyobrażenie o świecie (choć istnienia pojęć ogólnych się nie neguje – patrz wyżej) i *równocześnie* wyrażanymi językowo, lecz z pojęciami zakodowanymi *właśnie* w języku. Podobnie rozumuje James Underhill, który postuluje, by do pojęć dochodzić od strony języka – znaczy to, że nie zakładamy istnienia pojęć ponadjęzykowych i „nie ma możliwości wyjścia poza język” (Underhill 2009: 99). To myśl bezpośrednio zaczerpnięta z prac Humboldta, który twierdził, iż „człowiek wysnuwa z siebie język, lecz także wprowadza siebie w jego obszar, a każdy język otacza swoich użytkowników pewną granicą, poza którą rozciąga się terytorium innego języka” (Humboldt 1999 [1836]: 60). Jeśli zatem nieodłączną cechą człowieka jest język, to obraz świata poza językiem powstać nie może: „So liegt in jeder Sprache eine eigentümliche Weltansicht” (Humboldt 1907 [1836]: 60). Jak sądzę, etnolingwiści lubelscy zgodziliby się z tym poglądem, wzbogacając go w tym sensie, iż – jak już wspomniano – oprócz zestawów językowo i kulturowo uwarunkowanych *konceptów* proponują wyróżnienie poziomu ponadjęzykowych *pojęć* i komunikowania pozawerbalnego.

Jest zatem tak, iż chociaż zarówno w anglojęzycznej lingwistyce kulturowej, jak i lubelskiej etnolingwistyce posługujemy się pojęciem obrazu świata (*worldview*), to koncepcję *językowego* obrazu świata rozwinięto w sposób bardziej systematyczny raczej w świecie słowiańskim, np. w Rosji (*jazykowaja kartina mira*, por. Apresjan 2006), choć wśród jej prekursorów odnajdziemy wielu przedstawicieli Zachodu: Herdera, Humboldta, Boasa, Sapira i Whorfa. Nie znaczy to rzecz jasna, że w anglojęzycznej lingwistyce kulturowej jest to pojęcie obce – wspomnijmy tu wielokrotnie już przywoływanego Jamesa Underhilla, który zaproponował swój własny, pięcioaspektowy model językowego obrazu świata (Underhill 2009, 2011; por. także Głaz 2014), czy Davida Danahera (2015), który rekonstruuje językowo wyrażany świat pojęciowy konkretnego autora, Václava Havla. Natomiast według propozycji Gary’ego Palmera, „znaczenie językowe wchodzi w sferę obrazu (oglądu) świata” (Palmer 1996: 291). W tym ujęciu pojęciem nadrzędnym i kluczowym jest kultura (pamiętajmy, iż Palmer jest antropologiem), jako że „każda

²⁰ Widać tu wpływ Ronalda Langackera (zob. np. 1995, 2004), w którego gramatyce kognitywnej przestrzeń semantyczną traktuje się jako jakościowo tożsamą z przestrzenią pojęciową, lecz wydzieloną w tej drugiej i odpowiednio zorganizowaną dla celów językowych.

kultura we własnym zakresie buduje swój własny świat i swój język” (1996: 293). Ponieważ język jest środkiem służącym przekazywaniu doświadczeń i dzieleniu się nimi, obraz świata to ważny czynnik w kształtowaniu się systemu gramatycznego języka – mówi Palmer: „badanie gramatyki można uznać za badanie obrazu świata zawartego w symbolach językowych” (Palmer 1996: 114). Oprócz języka ważną rolę odgrywają symboliczne, lecz niejęzykowe wytwory kultury, takie jak rzeźba, architektura, kuchnia, taniec, muzyka, sport, obrzędy, produkcja przemysłowa itp. Jakkolwiek takie ujęcie problemu stanowi argument za uwzględnianiem danych „przyjęzykowych”, budzi ono jednak wątpliwości, ponieważ wiele z aktywności, które wymienia Palmer, pociąga za sobą używanie języka, a zrytualizowaną obrzędowość, w szerokim sensie, odnajdziemy w sporcie, gotowaniu, produkcji przemysłowej i w innych wymienionych przez tego amerykańskiego antropologa obszarach aktywności człowieka – właściwie wszędzie²¹.

Mamy zatem sytuację, w której etnolingwistyka bada gramatykę języka oraz powstające w nim teksty/dyskursy, widząc w nich klucz do odtworzenia językowo-kulturowego obrazu świata. Choć jest to w dużej mierze prawdą także w wypadku anglojęzycznej lingwistyki kulturowej, to raczej mówi się tam (Palmer) o potrzebie dotarcia do danych etnograficznych w celu *zrozumienia*, a nie *rekonstrukcji* obrazu świata charakterystycznego dla danej społeczności językowo-kulturowej. W tym kierunku idzie także Sharifian (2017b), wykorzystując dane językowe do opisu obrazu świata australijskich Aborygenów (*Aboriginal worldview*), sufickim obrazie świata (*Sufi worldview*) itp.

Warto w tym kontekście przypomnieć, iż ujęcie relacyjne (język *a* kultura, kultura *wobec* języka itp.) błędnie zakłada możliwość, czy nawet konieczność wydzielenia języka i kultury w punkcie wyjścia. Natomiast w ujęciu integralnym, holistycznym, mówi się o lingwokulturze²²: w Ameryce robili to Paul Friedrich (1989, *linguaculture*) i Michael Agar (1994, *languaculture*), lecz przecież i polscy autorzy posługują się pojęciem językowo-kulturowego obrazu świata – w 29. tomie „Etnolingwistyki” znajdujemy cztery teksty, w których pojawia się ono w tytułach, a których autorzy pochodzą zarówno ze środowiska lubelskiego, jak i spoza niego²³. Jest też książka Beaty Ziajki

²¹ Warto przywołać tu Janusza Anusiewicza, według którego język ma pewien szczególny, uprzywilejowany status, ponieważ to on ostatecznie definiuje człowieka i całość kultury (1994: 14). Nie jest to w gruncie rzeczy myśl daleka od tej wyrażonej przez Alfreda Kroebera, dla którego – jak donosi Dell Hymes (1961) – język jest nieodzownym warunkiem istnienia kultury.

²² Grażyna Zarzycka (2004) używa terminu *lingwakultura*, skopiowanego z ang. *linguaculture*; zasady tworzenia złożzeń w języku polskim wymagają jednak użycia spójki *-o-*.

²³ Bartmiński i Bielak (2017), Bartmiński i Kaczan (2017), Piekarczyk (2017), Rak (2017).

(2014) o językowo-kulturowym obrazie świata społeczności wiejskiej. Szli-
byśmy tu więc o krok dalej niż swego czasu uczynił to Jerzy Bartmiński,
posługując się kapitalnym skądinąd sformułowaniem o „paradoksie wzajem-
nego uzależnienia” języka i kultury (2001: 17). Przyjmując ujęcie holistyczne,
trudniej być może uzasadnić poszukiwanie śladów kultury w języku, co
postulują Anusiewicz (1994: 3) czy Bartmiński (2009a: 10), skoro język jest
ze swej natury zjawiskiem kulturowym. Z drugiej strony, poszukiwania takie
mają oczywiście sens, gdyż czym innym jest uznać, że tak jest, a czym innym
to pokazać²⁴.

5. Od porównania do dialogu i współpracy

Porównywanie lubelskiej etnolingwistyki kognitywnej z propozycjami
funkcjonującymi w anglojęzycznym językoznawstwie kulturowym musi opie-
rać się na sensownej analogii, a uchwycenie właściwego jej poziomu rodzi
problemy. Mamy bowiem, z jednej strony, ogromnie bogatą tradycję (zwłasz-
cza amerykańskiej) antropologii językowej i etnosemantyki – nie sposób
zatem porównywać prac lubelskich etnolingwistów z około stuletnim okre-
sem pełnym bardzo zróżnicowanych badań nad wieloma językami i kultu-
rami. Z drugiej strony można zawęzić pole widzenia do konkretnego modelu
teoretyczno-opisowego, takiego jak lingwistyka kulturowa (CL) Sharifiana,
co częściowo starałem się tu uczynić. Tu jednak także nie postępujemy do
końca zasadnie, ponieważ lubelska etnolingwistyka kognitywna to spójna
koncepcja, wypracowywana od wielu lat przez ściśle ze sobą współpracujący
zespół badaczy skupiony w jednym ośrodku naukowym (oraz oczywiście
jego sympatyków i współpracowników rozproszonych po Polsce, a także
poza jej granicami). Natomiast CL to tworząca się dopiero koncepcja szuka-
jąca swojego języka opisowego i uprawiana przez wielu badaczy z różnych
krajów świata, nie zawsze gotowych do poświęcenia swoich personalnych

²⁴ Być może część problemu wynika z trudności związanych z samym pojęciem kultury. Podejmowane są na Zachodzie próby przededefiniowania go w sposób, który pokazywałby kulturową dynamikę, procesualność, enaktywizm. Rozumie się kulturę np. „czasownikowo” jako dynamiczne i zróżnicowane działanie komunikacyjne (Scollon i in. 2012); w kontekście globalizacji opisuje się ją jako hybrydową formę wielokulturowości, będącą emanacją indywidualnych wartości i zachowań (Atkinson 2015); uważa się także (Eglin 2015), że błędem jest wyłączenie języka i kultury z naturalnego środowiska, w którym występują, tzn. z użycie językowych, ponieważ mylnie sugeruje to ich odrębność i abstrakcyjny charakter. Na złożoność problemu wskazują też prace Farzada Sharifiana poświęcone różnym odmianom angielszczyzny (*world Englishes*), które to odmiany zarówno łączą, jak i dzielą posługujące się nimi społeczności (zob. np. Sharifian 2015a), a także problemowi angielszczyzny jako języka międzynarodowego (Sharifian (red.) 2009).

ambicji i zrezygnowania z części wypracowanych przez siebie rozwiązań na rzecz wspólnego podejścia. Stąd oczywiście nietrudno tam o niespójności i niekonsekwencje – zwróć uwagę na jedną z nich.

W lubelskiej etnolingwistyce podkreśla się kumulatywną funkcję *języka* jako rezerwuaru pamięci zbiorowej i interpretacyjnej wiedzy o świecie. Natomiast w anglojęzycznej lingwistyce kulturowej (CL) funkcję tę przypisuje się już to *językowi* (tak mówi np. cytowany przez Sharifiana kenijski pisarz Ngũgĩwa Thiong'o (1986): język to „zbiorczy bank pamięci” (*collective memory bank*)), już to *kulturze* (o czym z kolei mówi Palmer, według którego to w kulturze przechowywane są „kognitywne modele, schematy, scenariusze i inne formy skonwencjonalizowanego obrazowania” (1996: 290)). Palmer zresztą mówi dość ambiwalentnie, oscylując między językiem a kulturą, co znów może świadczyć o sztuczności tego rozróżnienia. Zacytujmy:

[M]usimy [...] zrozumieć daną kulturę, aby uchwycić obrazowanie i „filozofię” zawartą w jej [tekstach, legendach i podaniach]; wiedza o świecie jest też potrzebna do przeprowadzania szczegółowych analiz gramatycznych i dokładnych tłumaczeń. Obraz świata to zbiór najbardziej utrwalonych i stabilnych form obrazowania semantycznego, leżących u podstaw zarówno konstrukcji gramatycznych, jak i wyrażen przenośnych (Palmer 1996: 116).

Podajmy przykład. Palmer wykorzystuje opisy etnograficzne do ustalania związków między modelami kulturowymi a kategoriami jednostek nominalnych w językach, w których istnieją tzw. klasyfikatory nominalne. Za taki język można też uznać polski, w którym istnieje dosyć złożona kategoria rodzaju gramatycznego, jednak bardziej spektakularnym przykładem jest np. shona, język z rodziny Bantu używany w Zimbabwe, w którym wyróżniono 11 „scenariuszy kulturowych” odpowiedzialnych za przypisanie rzeczownika do określonej kategorii. Przykładowy scenariusz tego typu, określający typowe, kulturowo określone zachowania ludzkie w relacji do natury i artefaktów, a także wyobrażenia dotyczące zjawisk naturalnych i nadprzyrodzonych, obejmuje takie oto elementy czy podscenariusze:

- Duchy przodków przynoszą deszcz, grzmoty i błyskawice.
- Ludzie modlą się do swoich przodków.
- Ludzie codziennie ucierają ziarna w moździerz za pomocą tłuczka.
- Lekarze leczą ziołami utartymi w moździerz.
- Drzewa, krzewy i zioła są kojarzone z chłodem, wilgocią i leczeniem.

Dzięki temu scenariuszowi do tej samej kategorii należą rzeczowniki oznaczające ‘obfitość ziarna’, ‘deszcz’, ‘drzewo’, ‘wysoki, prosty przedmiot (taki jak drzewo)’, ‘lekarstwo’, ‘tłuczek’ i ‘posiłek z zielonej kukurydzy’ (Palmer 2015). Jest to zatem podejście „odgórne”, w którym wychodzimy od ogólnego obrazu świata, dostrzegamy i opisujemy jego korelację z kategoriami i schematami gramatycznymi, a w zamierzeniu dochodzimy do lepszego

zrozumienia użyć językowych. Wydaje się, że podejście lubelskie możemy określić jako oddolne – pieczołowicie *rekonstruujemy* językowo-kulturowy obraz świata na podstawie danych gramatycznych, słownikowych, tekstowych i ankietowych, a także danych przyjęzykowych.

Czy zatem jest możliwe dokonanie systematycznego i syntetycznego określenia relacji między lubelską etnolingwistyką a anglojęzyczną lingwistyką kulturową? Oczekujący takiej syntezy czytelnik może czuć się niniejszym studium rozczarowany, gdyż zamiast niej otrzymuje garść spostrzeżeń do rozważenia, również w formie poniższych, częściowych wniosków.

Po pierwsze, potrzeba i zasadność prowadzenia dialogu między tymi dwoma podejściami do języka i kultury (lingwokultury) jest niezaprzeczalna, a skorzystać na tym mogą obie strony. Sharifianowska lingwistyka kulturowa (CL), jeśli wypracuje spójny zestaw konstruktów opisowych, może zaoferować lubelskiej etnolingwistyce coś, co pomoże tej drugiej uczynić krok naprzód w obszarze, do którego krytycznie odnieśli się Kiklewicz i Wilczewski (2011), a mianowicie w rozwinięciu aspektu kognitywnego. Jednak sama CL musi tu wykazać większą dyscyplinę.

Po drugie, to, że polska nauka korzysta z osiągnięć badaczy z Zachodu, nie jest niczym zaskakującym, lecz bez wątpienia lubelscy (i szerzej: polscy) etnolingwiści również mają swoim zachodnim kolegom sporo do zaoferowania, głównie jeśli chodzi o pojęciową, teoretyczną i metodologiczną spójność w podejściu do lingwokultury. Świadczy o tym pewien stopień zainteresowania polskimi pracami w kręgach (choć niekoniecznie krajach) anglojęzycznych. Wymieńmy kilkanaście nazwisk badaczy, z których część już pojawiła się powyżej: w Niemczech jest to Jörg Zinken (przez pewien czas pracujący w Portsmouth w Wielkiej Brytanii, obecnie w Mannheim); we Francji pracują James Underhill (Rouen) i Mariarosaria Gianninotto (Grenoble); w Wielkiej Brytanii – Jo B. Harper (Londyn); w Danii Carsten Levisen (Roskilde); w Hiszpanii Enrique Bernárdez (Madryt); w USA Gary Palmer (Las Vegas w stanie Nevada), Roslyn Frank (Iowa City w stanie Iowa), David Danaher (Madison w stanie Wisconsin); w Kanadzie John Leavitt (Montreal); wreszcie w Australii Bert Peeters (Griffith) i naturalnie Anna Wierzbicka (Canberra). Jest to oczywiście lista niekompletna – obejmuje tylko tych badaczy, z którymi lubelscy etnolingwiści utrzymują bezpośrednie kontakty²⁵.

Wreszcie po trzecie, wspomnijmy o roli wartości i wartościowania, kluczowych pojęć w etnolingwistyce lubelskiej²⁶. W anglojęzycznej lingwistyce

²⁵ Wspomniany na wstępie Pieter Plas (niegdyś w belgijskiej Gandawie) od pewnego czasu nie jest aktywny naukowo.

²⁶ Jest to motyw przewodni między innymi wielu prac Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej (por. Niebrzegowska 1996, Niebrzegowska-Bartmińska 2012).

kulturowej kwestia wartościowania jest co prawda obecna, ale najczęściej traktowana nieco marginalnie. Wyjątkiem, oprócz Anny Wierzbickiej, jest Bert Peeters, który odwołuje się do pojęcia *etnoaksjologii*, mówi o wartościach kulturowych, a niedawno zredagował gościnnie poświęcony im specjalny numer czasopisma *International Journal of Language and Culture* (tom 2–2, Peeters (red.) 2015a). Jednak Peeters to raczej wyjątek i badacz niezależny (choć czytelnie i otwarcie inspirujący się pracami Wierzbickiej), nie do końca utożsamiający się ze środowiskiem CL²⁷.

Właśnie odwołaniem do wartości na wysokim C chciałbym zakończyć niniejsze rozważania – a właściwie zrobią to wyjątkowo w tym punkcie zgodni trzej aktorzy występujący pod szyldem badań nad językiem i kulturą: Jerzy Bartmiński, Gary Palmer i Farzad Sharifian. Ciekawe, że wszyscy oni, niezależnie od siebie, opowiadają się za czymś, co nazwałbym „lingwistyką zaangażowaną”, a tym samym pracują na rzecz wspólnej sprawy. Jerzy Bartmiński, kończąc swoją książkę z 2009 roku, wyraża nadzieję, iż „badania [etnolingwistyczne] przyczynią się do lepszego współistnienia narodów” (s. 221). W podobnym duchu wyraża się Gary Palmer, według którego „świat desperacko potrzebuje naprawy i uleczenia dzięki lepszemu zrozumieniu i tolerancji w wymiarze międzykulturowym. Być może lingwistyka kulturowa do tego się przyczyni” (1996: 296). To, co Palmer w roku 1996 formułuje jako ukryte życzenie, Farzad Sharifian w roku 2017 wyraża z o wiele większym przekonaniem: „Jest dla mnie jasne, iż studia zamieszczone w niniejszym tomie (Sharifian (red.) 2017a) świadczą o wielkim potencjale tkwiącym w lingwistyce kulturowej, która może przyczynić się do lepszego zrozumienia ludzkości” (Sharifian 2017c: 27). Zadanie to w istocie godne wszelkiego wysiłku.

Literatura

- Agar Michael, 1994, *Language Shock: Understanding the Culture of Conversation*, New York.
- Anusiewicz Janusz, 1994, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław.
- Apresjan Jurij (red.), 2006, *Jazykowaja kartina mira i sistemnaja leksikografija*, Moskwa.
- Atkinson Dwight, 2015, *Writing across cultures: 'culture' in second language writing studies*, [w:] Farzad Sharifian (red.), *The Routledge Handbook of Language and Culture*, London and New York, s. 417–430.
- Awdiejew Aleksy i Grażyna Habrajska, 2004–2006, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, t. 1–2, Łask.
- Bartmiński Jerzy, 1973, *O języku folkloru*, Wrocław.

²⁷ Przykładem uwagi poświęconej wartościom z innego kręgu badaczy jest książka pod redakcją Piotra Blumczyńskiego i Johna Gillespie (2016) dotycząca wartości kulturowych w przekładzie.

- Bartmiński Jerzy, 1988, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji*, [w:] Jerzy Bartmiński (red.) *Konotacja*, Lublin, s. 169–183.
- Bartmiński Jerzy, 1990, *Folklor, język, poetyka*, Wrocław.
- Bartmiński Jerzy (red.), 1993, *Profilowanie pojęć*, Lublin.
- Bartmiński Jerzy, 2001, *Język w kontekście kultury*, [w:] Jerzy Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin, s. 13–22.
- Bartmiński Jerzy, 2004, *Etnolingwistyka słowiańska – próba bilansu*, „Etnolingwistyka” 16, s. 9–27.
- Bartmiński Jerzy, 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
- Bartmiński Jerzy, 2009a, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, London and Oakville, CT.
- Bartmiński Jerzy, 2009b, *Basic assumptions of Slavic ethnolinguistics*, [w:] Karl Gutschmidt, Sebastian Kempgen, Tilman Berger i Peter Kosta (red.), *Die slavischen Sprachen. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung. / The Slavic Languages. An International Handbook of their Structure, their History and their Investigation*. Tom 2, Berlin, s. 1165–1175.
- Bartmiński Jerzy, 2016, *O aktualnych zadaniach etnolingwistyki*, „Etnolingwistyka” 28, s. 7–29, doi: 10.17951/et.2016.28.7.
- Bartmiński Jerzy, 2017, *The place of translation in reconstructing the linguistic worldview*, Abstrakt zgłoszony na konferencję LCW2017 (*Languages – Cultures – Worldviews*), Lublin, 16–18 listopada 2017.
- Bartmiński Jerzy, 2018, *Język w kontekście kultury czyli co dziś znaczy metafora “europejski dom”?*, Katowice. [Toż po angielsku: *Language in the Context of Culture. The Metaphor of “Europe as Home” in This Day and Age*, translated by Adam Głaz].
- Bartmiński Jerzy, Bielak Agata, 2017, *Językowo-kulturowy obraz słomy w polskiej lingwokulturze. Szkic etnolingwistyczny*, „Etnolingwistyka” 29, s. 111–133, doi: 10.17951/et.2017.29.111.
- Bartmiński Jerzy, Kaczan Anna, 2017, *Językowo-kulturowy obraz pszenicy (*Triticum*) w języku polskim*, „Etnolingwistyka” 29, s. 85–110, doi: 10.17951/et.2017.29.85.
- Bernárdez Enrique 2010, *Language and culture. A review of Aspects of Cognitive Ethnolinguistics. Bartmiński, Jerzy. (2009). Edited by Jörg Zinken. London & Oakville, CT: Equinox. 250 pp.*, „Review of Cognitive Linguistics” 8(2), s. 376–385.
- Blumczynski Piotr i John Gillespie (red.), 2016, *Translating Values. Evaluative Concepts in Translation*, London.
- Boas Franz, 1966 [1911], *Introduction to Handbook of American Indian Languages*, red. Preston Holder, Lincoln, Neb.
- Chruszczewski Piotr, 2013, *Wybrane propozycje metodologiczne językoznawstwa antropologicznego*, [w:] Piotr Stalmaszczyk (red.), *Metodologie językoznawstwa. Ewolucja języka. Ewolucja teorii językoznawczych*, Łódź, s. 53–70.
- Clark Andy i David J. Chalmers, 2008 [1998], *Umysł rozszerzony*, [w:] Marcin Miłkowski i Robert Poczobut (red.), *Analityczna metafizyka umysłu. Najnowsze kontrowersje*, przeł. Marcin Miłkowski, Warszawa, s. 343–357. [oryg. 1998, *The extended mind*, „Analysis” 58(1), s. 7–19, doi: 10.1093/analys/58.1.7]
- Conrad Joseph, 2017, *Serce ciemności*, spolszczenie Jacek Dukaj, Kraków.
- Danaher David, 2015, *Reading Václav Havel*, Toronto.
- Dąbrowska Anna, 2005, *Współczesne problemy lingwistyki kulturowej*, [w:] Małgorzata Czerwińska i in. (red.), *Polonistyka w przebudowie*, tom II, Kraków, s. 99–110.

- Demarolle Pierre, 2003, *Semantyka a społeczeństwo. Pojęcie selekcji i preorientacji w szkolnictwie francuskim w latach 1956–1968*, tłum. Maciej Abramowicz, „Etnolingwistyka” 15, s. 48–61.
- Duranti Alessandro (red.), 2009, *Linguistic Anthropology: A Reader*, wyd. 2, Malden, MA.
- Eglin Peter, 2015, *Language, culture, and interaction*, [w:] Farzad Sharifian (red.), *The Routledge Handbook of Language and Culture*, London and New York, s. 141–153.
- Frank Roslyn, 2017, *Introducing diachronic cultural linguistics: Translating the “Bear’s Son Tale” in the longue durée*, konferencja *Languages – Cultures – Worldviews 2017*, Lublin, 16–18 listopada 2017.
- Friedrich Paul, 1989, *Language, ideology and political economy*, „American Anthropologist” 91, s. 295–312.
- Gicala Agnieszka, 2018, *Przekładanie obrazu świata. Językowy obraz świata w przekładzie artystycznym*, Kraków.
- Głaz Adam, 2013, *Prostowanie zwierciadła. Przyczynek do (jeszcze?) niezaistniałej dyskusji nt. kondycji lubelskiej etnolingwistyki*, „Biuletyn PTJ” LXIX, s. 139–151.
- Głaz Adam, 2014, *Koncepcja etnolingwistyki według Jamesa Underhilla*, „Etnolingwistyka” 26, s. 141–154.
- Głaz Adam, 2015a, *Etnolingwistyka daleka i bliska*, „Etnolingwistyka” 27, s. 7–20, doi: 10.17951/et.2015.27.7.
- Głaz Adam, 2015b, *Uwięzieni w angielszczyźnie. Anna Wierzbicka, Imprisoned in English. The Hazards of English as a Default Language, Oxford–New York: Oxford University Press, 2014, 287 s.*, „Etnolingwistyka” 27, s. 230–234, doi: 10.17951/et.2015.27.230.
- Głaz Adam, 2017a, *Duńskie uniwersum semantyczne. Carsten Levisen, Cultural Semantics and Social Cognition. A case study on the Danish universe of meaning [Trends in Linguistics. Studies and Monographs 257]*, Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 2012, xx + 333 s., „Etnolingwistyka” 29, s. 284–287, doi: 10.17951/et.2017.29.284.
- Głaz Adam, 2017b, *Promoting dialogue: Two traditions in language and culture research*, [w:] Joanna Ziobro-Strzępek i Władysław Chłopicki (red.) *Across Borders: The West Looks East*, Krosno, s. 41–58.
- Głaz Adam, David S. Danaher i Przemysław Łozowski (red.), 2013, *The Linguistic Worldview. Ethnolinguistics, Cognition, and Culture*, London, <https://www.degruyter.com/view/product/246955>.
- Goddard Cliff (red.), 2008, *Cross-linguistic Semantics*, Amsterdam/Philadelphia.
- Goddard Cliff, Wierzbicka Anna (red.), 2002a, *Meaning and Universal Grammar: Theory and Empirical Findings*, Vol. 1, Amsterdam/Philadelphia.
- Goddard Cliff, Wierzbicka Anna (red.), 2002b, *Meaning and Universal Grammar: Theory and Empirical Findings*, Vol. 2, Amsterdam/Philadelphia.
- Gryshkova Nina, 2014, *Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea – propozycja regulacji terminologicznych*, [w:] Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska i Joanna Szadura (red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* 3, Lublin, s. 21–50.
- Humboldt Wilhelm von, 1907 [1836], *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlecht*, [w:] Albert Leitzmann (red.), *Wilhelm von Humboldts Gesammelte Schriften. Hrsg. Von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften. Band VII. Erste Abteilung. Werke VII. Erste Hälfte: Einleitung zum Kawiwerk*, Berlin, s. 1–344.

- Humboldt Wilhelm von, 1999 [1836], *On language: On the Diversity of Human Language Construction and its Influence on the Mental Development of the Human Species*, tłum. Peter Heath, red. Michael Losonsky, Cambridge.
- Hutchins Edwin, 1995, *Cognition in the Wild*, Cambridge, Mass.
- Hymes Dell, 1961, *Alfred Louis Kroeber*, „Language” 31(1), s. 1–28.
- Ivanov Vjačeslav V., Toporov Vladimir N., 1965, *Slavjanskie jazykovye modelirujuščie semiotičeskie sistemy*, Moskva.
- JS STP 2005, *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, red. Jerzy Lukszyn, Warszawa.
- Kijewska-Trembecka Marta, 1984, *Etnolingwistyczna koncepcja języka Bronisława Malinowskiego*, „Przegląd Humanistyczny” 11/12 (230/231), s. 71–80.
- Kiklewicz Aleksander, Wilczewski Michał, 2011, *Współczesna lingwistyka kulturowa: zagadnienia dyskusyjne (na marginesie monografii Jerzego Bartmińskiego Aspects of Cognitive Ethnolinguistics)*, „Biuletyn PTJ” LXVII, s. 165–178.
- Lakoff George, 2003, *Metafory i wojna: system metafor użyty, by usprawiedliwić wojnę w Zatoce Perskiej*, tłum. Aneta Wysocka, „Etnolingwistyka” 15, s. 29–48.
- Langacker Ronald W., 1994, *Culture, cognition, and grammar*, [w:] Martin Pütz (red.), *Language Contact and Language Conflict*, Amsterdam/Philadelphia, s. 25–53.
- Langacker, Ronald W., 1995, *Wykłady z gramatyki kognitywnej. Kazimierz nad Wisłą, grudzień 1993*, red. Henryk Kardela, Lublin.
- Langacker Ronald W., 2004, *Semantyka językoznawcza*, tłum. Adam Głaz, „Etnolingwistyka” 16, s. 29–73.
- LASiS – *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, red. nac. Jerzy Bartmiński: t. 1. *DOM*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Lublin 2015 [wersja skrócona po angielsku: *The Aziological Lexicon of Slavs and their Neighbours*. Vol.1. *The Concept of Home*, English Version, Abridged, Lublin 2018]; t. 2. *EUROPA*, red. Wojciech Chlebda, Lublin 2018; t. 3. *PRACA*, red. Bartmiński Jerzy, Małgorzata Brzozowska i Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2016; t. 4. *WOLNOŚĆ*, red. Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński (w druku); t. 5. *HONOR*, red. Petar Sotirov, Dejan Ajdaczić, Lublin 2017.
- Leavitt John, 2011, *Linguistic Relativities: Language Diversity and Modern Thought*, Cambridge.
- Levisen Carsten, 2012, *Cultural Semantics and Social Cognition: A Case Study on the Danish Universe of Meaning*, Berlin/Boston.
- Ligara Bronisława, 2014, *Semantyka terminu w perspektywie porównawczej: koncept, pojęcie czy signifié?*, „Poradnik Językowy” 2(711), s. 7–21.
- Lukszyn Jerzy, Zmarzer Wanda, 2006, *Teoretyczne podstawy terminologii*, Warszawa.
- Niebrzegowska Stanisława, 1996, *Świat wartości sennika ludowego*, „Etnolingwistyka” 8, s. 99–112.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2012, *Miejsce wartości w opisie gatunków mowy*, „Język a Kultura” 23, s. 33–41.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2015, *O profilowaniu językowego obrazu świata*, „Poradnik Językowy” 1, s. 30–44.
- Pajević Marko, 2017, *Buber/Rosenzweig’s and Meschonnic’s Bible translations – Biblical Hebrew as transformer of language theory and society*, Konferencja *Languages – Cultures – Worldviews 2017*, Lublin, 16–18 listopada 2017.
- Palmer Gary, 1996, *Toward a Theory of Cultural Linguistics*, Austin, TX.
- Palmer Gary, 2015, *Ethnography: A neglected method of inductive linguistics*, „Etnolingwistyka” 27, s. 21–45.

- Peeters Bert (red.), 2015a, *Language and Cultural Values: Adventures in Applied Ethnolinguistics*, numer tematyczny "International Journal of Language and Culture" 2(2).
- Peeters Bert, 2015b, *Language, culture and values: towards an ethnolinguistics based on abduction and salience*, „Etnolingwistyka” 27, s. 47–62.
- Peeters Bert, 2017, APPLIED ETHNOLINGUISTICS *is* cultural linguistics but is it CULTURAL LINGUISTICS? [w:] Farzad Sharifian (red.), *Advances in Cultural Linguistics*, Singapore, s. 507–527.
- Pieciul-Karmińska Eliza, 2007, *Językowy obraz Boga i świata. O przekładzie teologii niemieckiej na język polski*, Poznań.
- Piekarczyk Dorota, 2017, *Dlaczego kwiaty są dobre i niewinne? O językowo-kulturowym obrazie kwiatu słów kilka*, „Etnolingwistyka” 29, s. 47–60, doi: 10.17951/et.2017.29.47.
- Plas Pieter, 2006, *Slavic ethnolinguistics and Anglo-American linguistic anthropology: convergences and divergences in the study of the language-culture nexus*, „Etnolingwistyka” 18, s. 135–143.
- Quinn Naomi, 2011, *The history of the cultural models school reconsidered: A paradigm shift in cognitive anthropology*, [w:] David B. Kronenfeld, Giovanni Bennardo, Victor C. de Munck i Michael D. Fischer (red.), *A Companion to Cognitive Anthropology*, Chichester, s. 31–46.
- Rak Maciej, 2017, *Na bezrybiu i rak ryba. Językowo-kulturowy obraz raka w polszczyźnie*, „Etnolingwistyka” 29, s. 149–169, doi: 10.17951/et.2017.29.149.
- Riley Philip, 2007, *Language, Culture and Identity: An Ethnolinguistic Perspective*, London.
- Scollon Ron, Suzanne Wong Scollon i Rodney H. Jones, 2012, *Intercultural Communication: A Discourse Approach*, Malden, MA.
- Senft Gunter, 2013, *Ethnolinguistik*, [w:] Bettina Beer i Hans Fischer (red.), *Ethnologie: Einführung und Überblick*, wyd. 8, Berlin, s. 271–286.
- Sharifian Farzad (red.), 2009, *English as an International Language. Perspectives and Pedagogical Issues*, Bristol.
- Sharifian Farzad, 2011, *Cultural Conceptualisations and Language: Theoretical Framework and Applications*, Amsterdam/Philadelphia.
- Sharifian Farzad, 2015a, *Cultural Linguistics and world Englishes*, „World Englishes” 34(4), s. 515–532. <https://doi.org/10.1111/weng.12156>.
- Sharifian Farzad (red.), 2015b, *The Routledge Handbook of Language and Culture*, London and New York.
- Sharifian Farzad, 2016, *Lingwistyka kulturowa*, „Etnolingwistyka” 28, s. 31–57, doi: 10.17951/et.2016.28.31.
- Sharifian Farzad (red.), 2017a, *Advances in Cultural Linguistics*, Singapore.
- Sharifian Farzad, 2017b, *Cultural Linguistics*, Amsterdam/Philadelphia.
- Sharifian Farzad, 2017c, *Cultural Linguistics: The state of the art*, [w:] Farzad Sharifian (red.), *Advances in Cultural Linguistics*, Singapore, s. 1–28.
- Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, 1995–2012, red. Nikita I. Tołstoj, tomy 1–5, Moskwa.
- Słownik stereotypów i symboli ludowych*, 1996–, red. Jerzy Bartmiński i Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin.
- Stadnik Katarzyna, 2017, *Zasada relatywizmu językowego: ewolucja myśli naukowej, historia pojęcia, wyzwania współczesności. John Leavitt, Linguistic Relativities: Language Diversity and Modern Thought*, Cambridge: Cambridge

- University Press, 2015, 245 s.*, „Etnolingwistyka” 29, s. 280–283, doi: 10.17951/et.2017.29.280.
- Tabakowska Elżbieta, 2013, *A linguistic picture, image, or view of ‘Polish Cognitive Studies’*, [w:] Adam Głaz, David S. Danaher i Przemysław Łozowski (red.), *The Linguistic Worldview. Ethnolinguistics, Cognition, and Culture*, London, s. 321–338.
- Tolstoj Nikita Iljicz, 1992, *Język a kultura. (Niektóre zadania słowiańskiej etnolingwistyki)*, „Etnolingwistyka” 5, s. 15–25.
- Tolstojowa Swietłana, 2010, *Lubelsko-moskiewskie kontakty naukowe z perspektywy moskiewskiej*, „Etnolingwistyka” 22, s. 268–269,
- Trabant Jürgen, 2000, *Traditions de Humboldt*, Paris.
- Trabant Jürgen, 2015, *Wilhelm von Humboldt Lectures*, REP, Université de Normandie, Rouen. <https://webtv.univ-rouen.fr/permalink/v1253a1ea9272ns1g6a7/>.
- Underhill James W., 2009, *Humboldt, Worldview and Language*, Edinburgh.
- Underhill James W., 2011, *Creating Worldviews: Metaphor, Ideology, and Language*, Edinburgh.
- Underhill James W., 2013, *Reflections upon Bartmiński’s ethnolinguistic approach to language and culture*, [w:] Adam Głaz, David S. Danaher i Przemysław Łozowski (red.), *The Linguistic Worldview. Ethnolinguistics, Cognition, and Culture*, London, s. 339–349.
- Underhill James W., 2016, *Voice and Versification in Translating Poems*, Ottawa.
- Viviand-Esik Aline, 2016, *Europejczycy. Konceptualizacja i ewaluacja wyobrażeń ukrytych za nazwą wspólnoty*, „Etnolingwistyka” 28, s. 169–186. doi: 10.17951/et.2016.28.169.
- wa Thiong’o Ngũgĩ, 1986, *Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature*, Oxford–Nairobi–Portsmouth, NH.
- Wierzbicka Anna, 1985, *Lexicography and Conceptual Analysis*, Ann Arbor, MI.
- Wierzbicka Anna, 2010, *Experience, Evidence, and Sense: The Hidden Cultural Legacy of English*, Oxford.
- Wierzbicka Anna, 2013, *Imprisoned in English. The Hazards of English as a Default Language*, Oxford.
- Zarzycka Grażyna, 2004, *Lingwakultura – czym jest, jak ją badać i „otwierać”?* [w:] Anna Dąbrowska (red.), *Wrocławska dyskusja o języku polskim jako obcym*, Wrocław, s. 435–445.
- Ziajka Beata, 2014, *Językowo-kulturowy obraz świata społeczności wiejskiej utrwalony w przezwiskach i przydomkach: na przykładzie nieoficjalnych antropimów mieszkańców Zagórza i wsi okolicznych w powiecie chrzanowskim*, Kraków.
- Zinken Jörg, 2009, *The Ethnolinguistic School of Lublin and Anglo-American cognitive linguistics*, [w:] Jerzy Bartmiński, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, London and Oakville, CT, s. 1–5.

COGNITIVE ETHNOLINGUISTICS FROM LUBLIN AND CULTURAL LINGUISTICS
IN THE ENGLISH-SPEAKING CONTEXT.
SELECTED ISSUES

Basic sources of inspiration in the emergence of Lublin cognitive ethnolinguistics (LCE) include: research on the language of folklore (directly inspired by Maria Renata Mayenowa, indirectly by Roman Jakobson and Piotr Bogatyryev), Russian ethnolinguistics

(Nikita Tolstoy) and semiotics (Vyacheslav Ivanow and Vladimir Toporov), 18th- and 19th-c. German thought (Johann Herder, Wilhelm von Humboldt), the American idea, largely deriving from the German context, of linguistic relativity (Franz Boas, Edward Sapir, Benjamin Whorf), plus a major role that has been played by the work of Bronislaw Malinowski and, especially, Anna Wierzbicka. Inspirations from cognitive linguistics have enriched Lublin ethnolinguistics with the cognitive dimension. After several decades of its existence, LCE may plausibly be compared with cultural linguistics as it is practised by authors writing in English, especially with a characteristic model within that tradition known as Cultural Linguistics (capitalised), associated with the names of Gary Palmer or the model's main advocate, Farzad Sharifian. It is also instructive to consider, in this context, specific issues and challenges that LCE must face, as has been pointed out by Western scholars (not necessarily working under the rubric of Cultural Linguistics). Two such problems are discussed here: the role of translation in the reconstruction of linguistic worldview (raised by James Underhill) and the notion of linguistic worldview as such, as it is understood in LCE and Cultural Linguistics.

KEY WORDS: Lublin cognitive ethnolinguistics; cultural linguistics in English; Cultural Linguistics; linguistic worldview; translation and reconstruction of linguistic worldview